

վրայ հաստատուած, անանկ որ որովայնին մէկ մասը կը ծածկեն: Երբոր այս արտաքին թաղանթները բացուին, մէկ խորշ մը երևան կ'ելլէ, որուն մէկ մասը դէպ 'ի փորուն մէջ կը բացուի, և միւսը ուրիշ մէկ թաղանթով մը ծածկուած է՝ արտաքինէն աւելի փափկաշէն, և աղէկ ձիգ, ասոր մէջտեղն ալ եղջերեայ պնակիկ մը կայ հորիզոնաբար դըրով: Սակայն այս ամենայն՝ երկրորդական մասն կ'երևնայ երաժըշտական գործիքին. վասն զի ձայնը գրկաւորաբար փունջ մը դնդերային ներդերէ առաջ կու գայ, որոնք մէկ կողմով ուրիշ ներքին թաղանթի մը յարեալ են, և այս է բուն թմբուկը: Եւ յիշաւի որ այս դնդերները անանկ մը կալած են թմբկին ստորին գոգաւոր մակերևութին, որ երբ դէպ 'ի վար ձգուին ու մէկէն թոյլ տրուին՝ թրթռումունք մը կը պատճառեն: Չայնն ալ մասնաւոր ծակէ մը կ'ելլէ որ այս բանիս համար որոշեալ է, և է նման մեր հագագին անցքին:

Զարմանալի են յիշաւի միջատք իրենց հանած զանազան ձայներուն համար, սակայն այս ձայներէն և ոչ մէկը առաջ կու գայ այն գործարանէն՝ ուսկից մեծագոյն կենդանեաց ձայնը կը գոյանայ:

Վասն զի ճանճերուն ու մեղուներուն բզզալը, բզէզներու և ուրիշ միջատաց աղաղակները, թևերուն շարժումներովը առաջ կու գան, և կամ ուրիշ գործարանաց թրթռացող գոյացութեան մը հետ շփուելով կամ զարնուելով: Արտաշնչեալ օդու միջոցաւ անկարելի է որ գոյանան, վասն զի Սվամմէրտամի դիտողութեանը հետևելով, օդոյ խողովակներէն ոչ մէկը բերնին մէջ կը բացուի, և եթէ բացուելու ալ ըլլար, անանկ նեղ ու նուրբ են որ կարելի չէ որ ձայնը գոյացնեն: Մեղուներուն ձայնին համար Սվամմէրտամի կ'ըսէ որ իրենց ձայնը թևերուն երազ շարժմամբը կը գոյանայ, և ալ աւելի կը սաստկանայ անոնց դուրս շնչած օդուն միջոցաւ, որուն անցքերն, ըսինք, են որովայնին

երկու կողմը, և հետևաբար թևերուն մօտ:

Արդ դիտողութիւնը ստոյգ է. ոչ ոք կրնայ ժխտել միջատաց լսողութիւնը. երբ զիշեր կամ ցորեկ, մութ կամ լոյս ատեն միայն քայլիցս ձայնին առջին իրենց երաժշտութիւնը կը դադրեցնեն, երբ աղաղակի մը լսուելուն պէս իրենց ձայնը կը լռեցնեն, ստուգապէս կրնանք հետևցնել որ լսելեաց գործարաննին խուլ և անգործ չէ:

Հ. Յ. Վ. ԻՍԱԿԵՐՏԵՆՑ

Հետևեալն ուրիշ անգամ:

ՀԵՐՈՂՈՏՈՍ

Կարիոյ Ալիկառնաս քաղաքը ծնաւ Հերոդոտոս, Գրիստոսէ 484 տարի առաջ Արտեմիսիա Ա. թագուհւոյն իշխանութեանը ժամանակ, որ մեծ անուն հանեց իր քաջագործութեամբը Սալամինայի պատերազմին մէջ, իր նաւերովը դէմ դնելով Յունաց առանց մեծ կորստեան: Ալիկառնաս քաղաքն հիմնեալ երբեմն դորացի գաղթականներէ, հինգերորդ դարուն սկիզբները մայրաքաղաք էր ժառանգական պըզտիկ թագաւորութեան մը որ փոքր Ասիոյ նախարարներէն կը կախուէր: Հերոդոտոսի ազգատոհմը քաղքին երևելիներէն մէկն էր. բան մը պակաս չեղաւ իր դաստիարակութեանը համար. և մասնաւորապէս զարգացաւ յուսումն մատենագրութեան որ շատ ծաղկած էր ան ատեն հոն: Պանիասիս բանաստեղծը մօրեղբայր էր Հերոդոտոսայ, և իրեն օրինական և յորդորանգը արթնցուց Հերոդոտոսի սրտին մէջ բարւոյն և գեղեցկին սէրը և ուսման ախորժը, որով պատանեկութեան ժամանակէն սկսաւ ճամբորդութիւններ ընել՝ նոր բաներ լսելու և սորվելու դիտմամբ: Լաւ մը քննեց ու հետա-

զօտեց զԵգիպտոս և Նիլոսէն դէպ 'ի վերինչուան Ելեփանդին գնաց . շրջեցաւ նաև 'ի Լիբիա, 'ի Փիւնիկէ, 'ի Բաբելաստան, և հաւանականաբար նաև 'ի Պարսկաստան . Եւքսինեան Պոնտոսին հարաւային եզերքներն ալ պտըտեցաւ, բաւական ժամանակ կենալով այն տեղերն ուր որ կարևոր կը սեպէր : Քսանը հինգ տարուան հասակէն իր մեծ երկաւ սիրութեանը վրայ կը մտածէր . իսկ երեսուն տարուան եղած ժամանակը իր ծննդեան քաղքին մէջ ժողված անբաւ նիւթերը կարգի դնելու կ'աշխատէր, և սկսեւ էր շարադրելու իր պատմութեան գիրքը որով պիտի սքանչացնէր զՅունաստան, երբոր ձախող դէպք մը զըրկեց զինքը իր հանգստենէն :

Արտեմիսիայի մեռնելովը մեռաւ նաև զրականութեան յարգը արքունեաց մէջ . ուր որ ինչուան Պիկրէս թագուհւոյն եղբայրը կը փափարէր բանաստեղծ ըսուելու, և փառք կը սեպէր իրեն հոմերի աշակերտացմէ սեպուիլը : Ընդհակառակն Լիկղամիս՝ Ալիկաոնասայ նոր թագաւորը ցածագգի և վայրագ սիրտ մ'ունէր, որուն ատելութեանը զոհ եղաւ Պանիասիս իր ազնուական խոհ ու մեծանձն սրտին համար, և ըսպանուեցաւ օր մը բռնաւորին հրամանաւր : Լիկղամիս ոչինչ պակաս կ'ատէր նաև զՀերոդոտոս, որով ստիպուեցաւ Ալիկաոնասէն փախչելու : Գնաց հաստատուեցաւ 442ին 'ի Սամոս, յունիական կղզիներէն մէկուն մէջ . հոն վարժեցաւ կատարելապէս տեղւոյն լեզուին՝ որ արձակ շարադրութեան լեզու սեպուած էր, և թափանցեց յոնիական ոգւոյն խորը՝ որ իր գրուածքին մէջ ըսկիզբէն ինչուան վերջը յայտնի կ'երևի . վստն զի Հերոդոտոս չունի այն ազնուապետական վայրագութիւնը, բրտութիւնն և ազգային նախապաշարմունքները զորս Գորացիք որ և իցէ տեղ ալ ըլլային միշտ ունէին վրանին : Հոն 'ի Սամոս մտածեց ու գտաւ հայրենիքը բռնաւորին ձեռքէն խալըսելու կերպը . յաջողցուց մտքին խորհուրդը, և բազմամեայ արատորանքէն վերադարձաւ իր

հայրենիքը : Բայց փոխանակ հանգրտեան և քաղցր հանգարտութեան՝ ինչպէս որ կը յուսար, միայն դառնութիւն և տհաճութիւն գտաւ : Ալիկաոնաս չկրցաւ իր ազատութիւնը երկայն վայելել, և քիչ ատենէն քաղաքական հակառակութեանց պատճառաւ անանկ եղաւ որ Հերոդոտոսի պէս խաղաղասէր և ուսումնասէր անձ մը անկարելի էր որ հոն կարենար կենալ . և յուսահատելով քաղաքացւոց միտքը փոխելու, թողուց զանոնք իրենց կրիցը ձեռք, և գնաց Ալիկաոնասէն դուրս ուրիշ տեղ մը գտնելու՝ որ ամենայն շփոթութենէ ազատ ըլլայ . և ընտրեց Թուրիա քաղաքը՝ զոր 444ին շինած էին Աթենացիք, 'ի Մեծն-Յունաստան, հին Սիպարիսին տեղւոյն վրայ : Յայտնի չէ երբ Թուրիա երթալը, այլ այսչափ միայն ստոյգ է թէ քաղաքը հիմնողներէն մէկը չեղաւ . իր այս նոր հայրենեացը մէջ ալ շատ տարի ապրեցաւ, և մեռաւ 'ի խորին ծերութեան, 406 տարի նախ քան զՔրիստոս : Ալիկաոնացի կոչեց ինքզինքը պատմութեանը սկիզբը, հոն ծնած ըլլալուն պատճառաւ, բայց շատ մատենագիրք ալ զինքը Թուրիացի կը կոչեն : Թուրիան իրեն որդեգրեւ էր ըզՀերոդոտոս և երկայն ժամանակ Յունաստանի մէջ իբրև քաղաքացի Թուրիոյ կոչուեցաւ :

Հերոդոտոս երիտասարդութեանը ժամանակ պտըտած էր, ինչպէս ըսինք, արևելքի զարմանալի տեղուանքը և Ասիոյ Յունաց քաղաքները : Իր հետազօտութիւնքն Եւրոպայի Յունաստանի մէջ աւելի ուշ սկսան . այց ելաւ գրեթէ նաև ամենայն քիչ համբաւեալ տեղեաց ալ, քաղաքաց, տաճարաց, պատերազմական դաշտերու և կղզեաց, Թրակիայէն սկսեալ ինչուան իտալիա : Հերոդոտոսի գրաւորական համբաւը տարածուած էր արդէն բոլոր Յունաստանի մէջ իր Ալիկաոնասէն Թուրիա անցնելէն առաջ : Երեսունհուր տարուան 446ին Աթէնք եկաւ համաթենական մեծ տօնին համար և կարդաց հասարակաց առջև իր պատմութեան այլ և այլ

կոտորուանքները, դեռ բոլորովին անկատար. միայն քանի մը մասը գրեթէ այնպէս էին ինչպէս որ կ'ուզէր և ինչպէս որ թողուց: Լսողները հրաշացան, և Աթենացիք ուղեցին որ այնպիսի անհամեմատ պատմի մը 'ի վարձ տրուի 40 տաղանդ, որ է ըսել հիմակուան ստակով 50,000 ֆրանգէ աւելի: Ըստ անհաւաստի աւանդութեան մը այս ժամանակէս շատ առաջ, 456ին, այսպիսի ընթերցմունք մ'ալ ըրեր էր արդէն յովիմպիա, և հոն, կ'ըսեն, բորբոքեցաւ թուկիդիդէս տղուն սրտին մէջ փառասիրութեան ոգին, որուն յետոյ նպաստամատոյց եղաւ իր հանճարը:

Ինչ որ ալ ըլլայ՝ թէ 456ին և թէ 446ին Հերոդոտոս մասնական դէպքերով և հատուածներով միայն զարմացուցած պիտի ըլլայ իր ունկնդիրները: Մտածած ամենադժուարին ստուերազիրը շատ ժամանակ վերջը կրցաւ կատարել, և միայն կենացը վերջին տարիներուն դադրեցաւ յաշխատութենէ, և կանգնուած տեսաւ իր շիրիմը ինչպէս որ արդէն միտք ունէր կառուցանելու:

Հերոդոտոսի պատմութեան գրքին ստուերագիրը: — Հերոդոտոսի պատմութեան Գիրքը իր ատենուան ծանուցեալ ամենայնազգաց պատմութիւնը կը պարունակէ. բայց զլիաւոր նիւթը՝ այն մեծ արարուածը՝ առ որով կը բովանդակուին այլ ամենայն դէպք, է Ասիոյ Յունաստանի հետ ըրած ահագին կռիւր: Հերոդոտոս ամբողջութիւն մը կազմելու համար անթիւ մանր դէպքերէ ու պարագաներէ, որ կ'ուզէր ազուցանել իր զբոյն մէջ, մտածեց որ տեսակ մը դիւցազներգութիւն ձևայնէ, որուն կարգաւորութիւնը կրնայ համեմատուիլ Հոմերական դիւցազներգութեանց հետ: Ոգիսականին հեղինակին պէս, 'ի սկզբնէ մէկէն կը փոխադրէ զընթերցողը այն պատահարաց մէջ որք պատճառեղան կռուոյն, և յիշատակէ 'ի յիշատակ անցներով, այլ և այլ դարերու մէջ ելլելով ու իջնելով, կը հասնի ինչուան Միգալիոյ ճակատամարտը: Ինչպէս ըսինք՝ գործոյն վախճանը Մարական պա-

տերազմներուն պատմութիւնը գրել է. բայց որպէս զի գրուածքին միակերպութիւնը կոտրէ, Յունաց քաղաքներուն և պետութեան վրայք կը խօսի. Պարսից և անոնց վերաբերեալ ազգաց պատմութեան, աշխարհագրութեան, բարուց, սովորութեանց, կրօնից, վերջապէս ամենայն աւանդութեանց վրայք տեղեկութիւններ կու տայ: Այսպէս ընդարձակ սահման մը բռնած իրեն, իրրեւ ճշմարտապատում՝ բանաստեղծ մը որչափ կ'ընդարձակի՝ այնչափ աւելի ախորժ կը զգայ: Այս փառաւոր Բանաստեղծ մակդրին արժանի է իրաւցընէ Հերոդոտ շատ մը ուրիշ տաղանդաւոր տաղաչափ բանաստեղծներէ աւելի, և չափազանցութիւն չէ ամենեկին իրեն ինն զրոյց ամեն մէկուն ինն Մուսայից անուններով կոչուիլը, վասն զի իրաւցընէ երկնազդեցիկ արուեստի հրաշալիք, և ներհուն գիտութեան շտեմարան մըն է իր այս երկասիրութիւնը:

Համառօտեմք հոս իր նիւթոյ ցանկը որով կ'իմացուի Հերոդոտոսի դիզած անբաւ գանձը և միանգամայն անոնց պատշաճ կարգաւորութիւնը: Քանի մը խօսք ընելէն ետեւ դիւցազնական ժամանակի միջոյ Յունաստանի և Ասիոյ հին կռիւներուն վրայք, և երկուց կողմանց պատճառաց վրայ, ինչպէս խօսի, Եւրոպէի, Մեդէայի և Հելլինէի ազատութեանը վրայ. Հերոդոտ կ'անցնի առ կրիսոս, վասն զի Լիւդացւոյ թագաւորները՝ պատմական ժամանակի մէջ, Յունաց ազատութեանը առաջին դէմ կեցողները եղան: Մանրամասնաբար կը ծանուցանէ կրիսոսի վարուց պատմութիւնը և զլիւէն անցածները, ինչ որ կը զիտցուէր անոր հարցը և Լիւդիոյ թագաւորութեան մէջ ետեւէ ետեւ յորդած հարստութեանց վրայք. համառօտ ըսել ինչ հետաքրքրական բան մը որ կրնայ ըլլալ Լիւդացի ժողովրդը՝ դեան նկատմամբ՝ ամենն ալ կը յիշէ: Առիթ առնելով իրեն ան պատգամը որ կը հրամայէր կրիսոսի Յունաց հետ բարեկամանալու ջանալ, Հերոդոտ կը սկսի խօսիլ թէ ինչ վիճակի մէջ էին ան

ատեն Աթէնք և Լակեդեմոն: Կիւրոսի Սարգիկէի վրայ ըրած յարձակմունքը պատմելով՝ ուրիշ նոր ժողովուրդ մ'ալ երևան կը հանէ, այսինքն Պարսիկները՝ Լիւդիոյ թագաւորութիւնը կործանողները, որոնք անկէ վերջը հետեալ բարիւնեց աշխարհակալութեամբը Յունաց հետ ուղղակի վերաբերութիւն ունեցան: Կ'իմացնէ Հերոդոտ Պարսից ինչ ըլլալը և թէ ինչպէս յաջորդեցին 'ի վերին արեւել Մարաց թագաւորութեան, որուն սկիզբը, յառաջագիւմութիւնը և անկումը յաջորդաբար մեր աչքին առջև կը պարզէ: Կիւրոսի պատմութեանը հետ մէկտեղ կը յարէ փոքր Ասիոյ Յունաց գաղթականութեանց պատմութիւնը և Ասորեստանեայց պետութեան կործանումը: Կիւրոսի որդւոյն Կամբիւսէսի Եգիպտոսի դէմ ըրած արշաւանքը կը տանի զընթերցողը Նիւոսի ափով: Հերոդոտ երկրին նկարագրութիւնը կ'ընէ, և այն նորօրինակ ժողովրդեան վրայօք հոն եղած միջոցը ամենայն տեսածն ու լսածը մէջ կը բերէ: Նորէն կը սկսի Կամբիւսէսի պատմութիւնը, ետքը կ'անցնի Շմերդ մոզին և վշտասպեայ որդւոյն Դարեհի: Դարեհի Սկիւթացոց դէմ ըրած արշաւանքը և Լիւդիոյ ընկճուելովը պատմագիրը նոյն ատենուան ծանօթ նոցա երկու ծայրերը կը յառէ աչքերը. կը նկարագրէ հիւսիսայնոց և հարաւայնոց բարբնուսովորութիւնները, և այսգանազան աշխարհացատորագրութիւնը և հոն բնակող ազգաց յաջորդութեան պատմութիւնը կ'ընէ: Մեղաբասէս՝ Դարեհի փոխարքային թրակիոյ և Մակեդոնիոյ վրայ ըրած աշխարհակալութեամբը, և Յոնիացոց Պարսիցմէ ապստամբելովը ուղղակի երկու աշխարհքներն իրարու հետ կը սկսին կռուիլ: Հերոդոտ թողած միջոցէն կը սկսի նորէն Յունական վիճակաց պատմութիւնը, և առանձինն մտադրութեամբ կը ջանայ Աթենացոց իշխանութեան զարգացումը նկարագրելու, և այն գործունէութեան ոգին՝ որով վառեալ էր հասարակապետութիւնը Պիսիստրատեանց անկումէն ետ

քը: Յայտնի կ'ընէ ինչ թշնամութիւններով որ յունական ժողովուրդները մէջերնին հերձեալ էին կամ ինչ պատճառներով որ իրարու հետ սիրով դաշնակցեալ էին, երբ Դարեհ կ'ընկճէ իր յոյն հպատակաց ապստամբութիւնն և բանակաւ կը մտնէ 'ի խորս Յունաստանի: Դատի և Արտափեոնեսի արշաւանաց չյաջողելովը և Մարաթոնի պատերազմով՝ Յունաստան քանի մը տարի նեղութենէ կ'ազատի: Քսերքսէս Դարեհի որդին կ'ուզէ անձամբ իր հօրը և ընդհանուր ազգին վրէժը առնուլ Յունացմէ. բայց թերմոպիլէի և Արգեմիսիոնի սարաւանդին անվասճան պատերազմներէն ետև Պարսից նաւատորմիդը կը ջախջախի 'ի Սալամինա և ցամաքային բանակին 'ի Պլատէա: Հերոդոտս վերջին գիրքը կը լմնցնէ Յունաստանի ազատութեամբը և կը պատմէ թէ յունական ժողովրդոց մէջէն թըշնամւոյն օգնողները ամենն ալ իրենց արդար պատիժը կրեցին:

Հերոդոտոսի այս համաշխարհական պատմութեանը մէջ միայն մէկ պակասորդ միջոց մը կայ. և այս է որ ինքը շատ քիչ բան կը խօսի Ասորեստանեայց ազգին վրայ որ պատճառ եղաւ Բաբելոնի և Նինուէի հրաշալիքներուն. միայն թէ՛ կ'իմացնէ որ ուրիշ զրուածք մ'ալ չարագրած էր մանրամասնաբար Ասորեստանի վրայ, և այս զրուածքին կը խաւրէ, որ դժբաղդաբար կորսուած է, երբ որ և իցէ կերպով առիթ ունենայ Ասորեստանեայց վրայ խօսելու:

Կը շարունակուի: